

УДК 929:7.071.1:316.74:7(045)

Цитування:

Волкова Г. В. Декодування біблійної ритуаліки в культурних акціях. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*: наук. журнал. 2023. № 1. С. 48–52.

Volkova G. (2023). Decoding Biblical Ritual in Cultural Actions. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 48–52 [in Ukrainian].

Волкова Галина Вікторівна,
доктор філософії з культурології,
викладач кафедри теоретичної
та прикладної культурології
Одеської національної музичної академії
ім. А. В. Нежданової
<https://orcid.org/0000-0002-5163-0120>
450000lena@gmail.com

ДЕКОДУВАННЯ БІБЛІЙНОЇ РИТУАЛІКИ В КУЛЬТУРНИХ АКЦІЯХ

Мета роботи – на основі культурологічного підходу розпізнавання в концепції Василькова зазначити компенсативний зміст (за А. Канарським) ритуально-біблійних слідів у літературних творах та зразках образотворчого мистецтва. **Методологія дослідження** – культурологічний міждисциплінарний, аналітичний, компаративний, історично-описовий, мистецтвознавчо-стильовий, герменевтичний методи, зокрема з опорою на естетику компенсативності А. Канарського. **Наукова новизна**. Уперше в Україні сформульовано позиції декодування біблійної ритуаліки в мистецьких акціях на основі філософської концепції розпізнавання Канарського. Також оригінальною є трансляція в концепції Дюркгейма, Василькова та Канарського в мистецтвознавчому вимірі творів Шевченка, Гоголя та Стороженка. **Висновки**. Визначено підходи до методики розпізнавання біблійно-ритуальних слідів у творах Шевченка, Гоголя та Стороженка за допомогою ритуалу жертвопринесення та агіографічних вимірів подання характеристики головного героя. Розпізнавання компенсативної акції перетворення-дематеріалізації в картині Стороженка «Передчуття Голгофи» технікою вкладання прийомів акварелі в живопис олійними фарбами. Визначено розпізнавання ритуального кореня в художніх актах, що дає змогу усвідомити суттєвість культурного впливу мистецтва, мінаючи спеціально-естетичний та художній принцип охоплення значущості творчої продукції. Біблійна ритуаліка як дійство живить сюжетні колізії, що стають вчинками персонажів у літературних творах та образотворчому мистецтві. Біблійна ритуаліка як ідея запліднює структуру образу, пластико-фактурне втілення та композиційні нормативи і як символ піднесеної життєдіяльності надихає драматургію зіставлень, на відміну від життєподібності розвитку театральної. Біблійна ритуаліка як складова буття утворює основу художніх творів і виводить на розпізнавання в них ритуальної генези, запліднюючи змістом і щільністю ідейно-образного вираження естетично-нормативні позиції самозначного мистецтва.

Ключові слова: біблійна ритуаліка, розпізнавання, компенсативність, виразні засоби літератури та образотворчого мистецтва, твори мистецтва.

Volkova Galyna, PhD in Cultural Studies, Lecturer, Department of Theoretical and Applied Cultural Studies, Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Decoding Biblical Ritual in Cultural Actions

The purpose of the work is to indicate the compensatory content in Vasilkov's concept (according to A. Kanarskyi) of ritual-biblical traces in literary works and examples of fine art, based on a cultural approach to recognition. **Research methodology** is based on such methods as culturological interdisciplinary, analytical, comparative, historical and descriptive, art criticism and style, hermeneutic based on the aesthetics of Kanarskyi's compensatory. **Scientific novelty of the research**. For the first time in Ukraine, the positions of decoding biblical rituals in artistic actions were formulated on the basis of the philosophical concept of Kanarskyi's recognition. Display in the concept of Durkheim, Vasilkov and Kanarsky in the art criticism dimension of the works of Shevchenko, Gogol and Storozhenko is also original. **Conclusions**. Approaches to the method of recognising biblical and ritual traces in the works of Shevchenko, Gogol and Storozhenko are outlined in the context of the ritual of sacrifice and hagiographic measurements of the presentation of the main character's characteristics. Recognition of the compensatory action of transformation-dematerialisation in Storozhenko's painting «Premonition of Golgotha» takes place through the use of the watercolor technique in oil painting. The ritual root in artistic acts is recognised, which makes it possible to realise the significance of the cultural influence of art without the participation of a special aesthetic and artistic principle of capturing the significance of creative products. As an action, biblical rituals nourish plot conflicts, which are considered as the actions of characters in literary works and fine arts. As an idea, biblical rituals fertilise the structure of the image, plastic-textured embodiment and compositional standards. As a symbol of sublime life activity, biblical rituals inspire the dramaturgy of comparisons, in contrast to the life-like "development" of the theatre. As a component of being, biblical ritual forms the basis of works of art and leads to the recognition of a ritual genesis in them, "fertilising" them with the content and density of the ideological and figurative expression.

Key words: biblical rituals, recognition, compensatory, expressive means of literature and fine arts, works of art.

Актуальність теми дослідження. Ритуал у сучасному соціумі перетворюється на важливу форму культури, виступаючи значним чинником збереження та трансляції накопиченого людством духовного досвіду. Культурний здобуток людства останніх десятиліть у планетарному обсязі – це спокута гордого антропоцентризму Нового часу. І якщо у ХХ ст. переважала радість відкриття нових обріїв як свого роду логічне завершення періоду *прогресизму у світобаченні* (тобто ідеалізації інноваційності як безумовно вищої та кращої порівняно з попереднім часом), то в кінці ХХ ст., у передчутті початку третього тисячоліття, виступає ідея *перегляду* нормативів мислення, які живили всі попередні шаблі морально-розумового людського буття.

Аналіз досліджень і публікацій. Звернення до феномену ритуалу з позицій сучасного культурологічного знання закономірно спирається на потужну наукову базу та сформовані традиції вивчення цього феномену. До його осмислення зверталися представники різних сфер наукових знань: філософії, соціології, релігієзнавства, лінгвістики, психології, культурної та соціальної антропології, етнографії, фольклористики, мистецтвознавства тощо. Найбільший внесок у дослідження ритуалу зробили представники культурної (соціальної) антропології, тобто науковці, безпосередньо наближені до культурології (Ед. Тайлор та ін.) [11]. Розгляд проблеми ритуалу в аспекті його духовно-ціннісного значення запропонував представник британської соціальної антропології, фундатор функціоналізму – Маліновський [10]. Теорія ритуалу, що знайшла свій потужний розвиток у працях антропологів і саме культурологів, є фундаментальним доробком французького соціолога Дюркгейма.

Мета роботи – на основі культурологічного підходу розпізнавання (у концепції Василькова) зазначити компенсативний зміст (за А. Канарським) ритуально-біблійних слідів у літературних творах та зразках образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Філософський світ епохи поставангарду-посткультури на межі ХХ і ХХІ століть виходить на пограниччя раціоналізму та позараціонального знання. У дослідженнях Дюркгейма акцентовано на психологічній єдності пізнавальної та розумово-творчої діяльності, що реалізується в церемоніально-ритуальній практиці спільнот. Роботи французького соціолога виявилися затребуваними науковим світом у межах

посткультурного простору в силу закладеного в його систему наукового пошуку на грані усвідомлення раціонального і позараціонального початків знань, і це є органікa підходу до ритуалу як першокультурного явища людської історії.

Підхід від розпізнавання склав культурологічний зріз філософського знання, фактично започаткувавши концепцію «дискурсу», що народжена мовленнєво-лінгвістичними корекціями понятійного мислення класичної науки, демонструючи принципову значущість як сутнісних, так і пізнавальних прикмет предмета дослідження. Метод розпізнавання (декодування мистецьких акцій) живив культурологічні зрізи мистецтвознавства й мистецької практики, оскільки в морі постмодернної еkleктики саме вказаний мислительний механізм дозволяв уловлювати ігрову цілісність жанрово-стильових нашарувань. Методологія розпізнавання стала базисною для етнології Дюркгейма, оскільки саме ця операція розуму дає можливість вловлювати тонкі смислові нашарування ритуального дійства, яке втілює символи релігійних позицій, без розуміння яких безсилий навіть опис ритуальних акцій [3].

Розгляд естетичної основи мислення як компенсативного фактора відносно реалій буття людей загалом складав паралель релігійним уявленням, у яких світ Горішній містив ідеальні моделі, що своїм існуванням у психології людей структурував буттєвість і надавав цілеспрямовану розгорнутість мислительним узагальненням. У працях українських філософів А. Василькова та А. Канарського сформувався позиція, яку методологічно-продуктивно розробляли етнологи й соціологи, що усвідомлювали широту культурно-символічного контексту конкретних дій і вчинків людських спільнот, які саме цим панорамним баченням показової для цієї акції складової усвідомлювали джерело цього прояву, а значить, і перспективу продовження та розвитку в майбутті [5].

Розуміння базисності символічно-духовного начала мистецької сфери вказує на безпосереднє продовження в ній ритуального запасу, який живить духовно-символічні цінності. І таке розпізнавання ритуальних виходів у мистецьку сферу, що означає наявність у ній механізмів ритуального залучення-посвяти й Преображення, сконцентровує увагу на трактуванні самого ритуалу як певного процесуального акту, у якому вихідна високість включення в дійство забезпечує залучення до соціально-цінного

заняття, певні ініціативні зусилля забезпечують посвяту, а вінчає все компенсаторне для суб'єкта Преображення. Звідси – дискурсивне уявлення про ритуал як дефінітивний ряд релігійно-символічно спрямованої обрядності-церемонії, що передбачає розрізнувальні індекси містично-залучуваного компенсаторного впливу на учасників [2].

Антропологові М. Дугласу [9] належить визначення цілеспрямованості всякого ритуального дійства: «ритуали – це певні типи дій, що служать меті вираження віри або прихильності певним символічним системам». Звернення до прикладів мистецько-творчого втілення ритуального «родового знака» у значущість і структуру композицій і прийомів-типологій творчості базується на прийнятому методі розпізнавання, який є залученням у мистецтвознавство з філософсько-культурологічних розробок ХХ ст., з праць етнологів і соціологів, для яких поняття символу і традиції закладають базові напрями дослідження ритуальних слідів у мистецькій сфері.

Визнання психології розпізнавання в лінгвізованій філософії та естетиці минулого століття і сьогодення спонукає до життя оригінальний культурологічний підхід до явищ мистецької діяльності, у якому виявлення культурних слідів ритуального начала вказує на духовно-символічну зарядженість творчого продукту, цінну значимість художньо-авторського внеску. Таке «вилучення» з художньої цілісності твору ритуально-містеріального начала, символічної культової ідеї, яка покликала до життя конкретику жанру й форми-сюжету композиції, базується на уявленні про процесуальність ритуалу залучення – посвята – преображення, закладену історично-творчими витоками мистецтва.

Огляд артефактів з позицій розпізнавання / декодування починається з аналізу живописних надбань як таких, що найбільш послідовно в академічних засадах творчості спрямовані на мімесис-наслідування життєвих колізій і вистражданих актуальних для свого часу ідей-уявлень. Такого роду твором стало полотно видатного одеського художника Стороженка «Передчуття Голгофи», у якому, з одного боку, чітко виразився принцип поставангардної «мозаїчності» стосовно засобів виразності і самої сюжетної канви композиції, а з другого – тут явно домінує «передчуття пост-поставангарду» з його пафосом етичної ідеї, навмисне втілюваної «тривіальними» засобами змістовно-стильового цитування відомих

образів іконопису та класики західного Ренесансу. Як справедливо писав у своєму коментарі до цієї картини М. Жулинський, у композиції, у якій показані фрагменти біблійного Ісусового шляху за картинами знаменитих художників, на першому плані сприйняття і в іконографічній традиції розміщення головного символу вгорі, стоять Чаша Граалю і Агнець [4]. Мистецтвознавець О. Тарасенко слушно відзначала таку складову, як акварельність колориту «вицвітаючих» кольорів у полотні, написаному олійними фарбами. Таке вирішення виразності картини втілювало ефект дематеріалізації події, закладеної в сюжетне виявлення твору. Не вдаючись до деталей характеристики сюжетно-виразних позицій картини, відмітимо головне значення вираження: вказування на необхідність Спокути і Жертвопринесення в певних символічних формах.

Ритуал оплакування героя (героїв) – один із найпоширеніших у зображальній сфері: від іконописного сюжету «Богоматір у Хреста», «Зняття з Хреста», багатоаспектно втіленого в картинах Нового часу, до полотен модерністських утілень. Аналізовані живописні полотна становлять послідовне розпізнавання в їх виразальних засобах і в структурі композиції загалом ознак ритуаліки Спокути-Каяття, Жертвопринесення як таких, що мають тенденцію залучати іконописні, народжені церковною ритуалікою символи Жертвопринесення, Спокути, Уславлення. Ритуальний процесуальний стрижень ціннісного вираження живописних зображень тримається на висхідній трієстості їх сприйняття, у якому початковим ступенем виступає на рівні ритуалу усвідомлювана залученість до кола тих, хто допущений до посвяти, тоді як результируючим моментом виступає бажане Преображення вказаного культурного дійства споглядання живописного здобутку [6].

Ідея Спокути-Сповіді в сюжетні творення ритуалу посіла значне місце в літературі, хоча антирелігійні настрої на рівні прогресистських установок ХІХ сторіччя вели до ігнорування в коментарях до твору ритуального стрижня сюжету. Жертвопринесення як сюжетна основа вибудовує знамениту повість М. Гоголя «Тарас Бульба», аналогії якої оригінально виведені на біблійні події жертви Авраама. У роботі Хон Чена відзначено: «... у повісті М. Гоголя образ Тараса Бульби сполучений з мотивами біблійного Авраама, ... і новозавітних заповідей Христових, що йдуть ще від античної та кельтської традиції – покаянна спокута через

мучеництво, через вогонь, за гріхи свої й чужі» [7]. Образ вогненної смерті Тараса відтворює героїку самоспалення Геракла, спокутування гріху за мучеництво синів надає особливого роду піднесеність у діях цього величного персонажа. Адже він у всіх своїх діях, від першої зустрічі із синами, що закінчили навчання, до останньої відчайдушно-рятівної для його бійців-товаришів віддачі себе в руки ворогів для мученицької смерті, – це уготовлення до жертвопринесення заради Віри і Вітчизни.

Звернення до творів Т. Шевченка показує усвідомлення ритуальності в його сюжетах мотивів Присвяти, Спокутування, Преображення. Останнє в мініатюрі «Мені тринадцятий минало». Там контрасти зіставлень – замилування навколишнім світом і жаху від «почорнілого» вигляду навколишнього приводять до чуда-закінчення: ласка чужої душі, що преображає світобачення ліричного героя [8]. А в підсумку автобіографічне начало поезії («Я пас ягнята за селом»), у якому на рівні мислительної фігури порівняння є висока згадка («неначе в Бога»), – змінюється біблійним світінням завершення мініпоєми. Завершальною поетичною картиною постає пастораль у ранньохристиянському дусі («...І ми жартуючи погнали / Чужі ягнята до води»), зумовлена зустріччю, уподібненою, спорідненою до неупередженого побачення Ісаака і Ревеки, як описано в Біблії [1].

Щодо втілення ритуаліки Спокути, на цьому подієвому тлі побудована вся поема «Наймичка»: «покритка» підкидає старому подружжю свою дитину, а служінням і до гробової дошки мовчанням спокутує свою провину перед собою і дітям. Загалом трагедія «покриток», що смертною спокутою закривали гріх незаконного кохання і тим заявляли Спасіння душі своєї і свого образника, становила наскрізну тему жіночих доль у творах Шевченка – й оригінально переломлювала «комплекс Маргарити» з роману у віршах Й. Гете. А саме ритуаліка Каяття становить основу образу Маргарити, відносно якої в другій частині роману проводиться паралель її – з Богородицею, що народила Сина заради Спасительного Жертвопринесення. До речі, у «малій поемі» Шевченка «Марія» запропонована авторська версія біблійної історії Богоматері, в образ якої поет вкладає «комплекс Маргарити».

Перша велика поема Т. Шевченка «Гайдамаки» націлена на посвячення – у справедливих месників, що піднялися за честь і

Віру рідної Батьківщини. А це вже біблійний ритуал Воздаяння-Відплати. Ступені прилучення до об'єднаної усіх справи справедливості вносять особливого роду впорядкованість у події розвитку повстання, коли все нові й нові персонажі приєднуються до святої ідеї заступництва за Віру.

Названі сюжетні й композиційні втілення в літературних творах високої ритуаліки спокути-жертвопринесення не вичерпують розпізнавання ритуальних слідів у них. Здійснення жертвопринесення базується, як і в зображальності живопису, на самому процесі засвоєння літературно-художнього сенсу, де звернення до книжки, взагалі до носія запису літературного тексту, передбачає розуміння надбудованої важливості такої акції, оскільки написання книги як носія художньої цінності має підосною звернення до Священної Книги – заради вилучення з неї життєвих цінностей.

Надалі в сприйнятті літературного твору вступають механізми, співвідносні з колами порівнянь-аналогій у зображальній сфері, чому особливо сприяє «наджиттєва» логіка побудови сюжетних перипетій композицій, які Л. Виготський відмітив як «протиріччя змісту і форми» літературного цілого. Результуюче ж найвище – Преображення, дотичність до цінностей Духу, що знаходимо в душі після прочитання літературних творів майстрів рівня М. Гоголя, Т. Шевченка і їм подібних колосів від мистецтва слова.

Ритуальний стрижень у типологічних утвореннях мистецьких здобутків засвідчує високий духовний стимул виразності композицій, у яких за умовами існування різних видів мистецтва процесуально-безпосередньо (музика) й опосередковано через сприйняття (зображальна сфера, література) виявляється ритуальна фазовість залучення – посвята – Преображення як цільове призначення мистецького твору. Здійснений розгляд мистецьких композицій засвідчує ритуальну генезу їх високого культурного призначення, яке отримує особливий попит в епохи зламів і переходів, що визначає і сучасний стан суспільства.

Наукова новизна. Вперше в Україні сформульовано позиції декодування біблійної ритуаліки в мистецьких акціях на основі філософської концепції розпізнавання Канарського. Також оригінальною є трансляція в концепції Дюркгейма, Василькова та Канарського в мистецтвознавчому вимірі творів Шевченка, Гоголя та Стороженка. Вперше в Україні сформульовано позиції

декодування біблійної ритуаліки в мистецьких акціях на основі філософської концепції розпізнавання Канарського. Також оригінальною є трансляція в концепції Дюркгейма, Василькова та Канарського в мистецтвознавчому вимірі творів Шевченка, Гоголя та Стороженка.

Висновки. Визначено підходи до методики розпізнавання біблійно-ритуальних слідів у творах Шевченка, Гоголя та Стороженка за допомогою ритуалу жертвопринесення та агіографічних вимірів подання характеристики головного героя. Розпізнавання компенсативної акції перетворення-дематеріалізації в картині Стороженка «Передчуття Голгофи» технікою вкладання прийомів акварелі в живопис олійними фарбами. Визначено розпізнавання ритуального кореня в художніх актах, що дає змогу усвідомити суттєвість культурного впливу мистецтва, минаючи спеціально-естетичний та художній принцип охоплення значущості творчої продукції.

Біблійна ритуаліка як дійство живить сюжетні колізії, що стають вчинками персонажів у літературних творах та образотворчому мистецтві. Біблійна ритуаліка як ідея запліднює структуру образу, пластико-фактурне втілення та композиційні нормативи і як символ піднесеної життєдіяльності надихає драматургію зіставлень, на відміну від життєподібності розвитку театральної. Біблійна ритуаліка як складова буття, що утворює основу художніх творів і виводить на розпізнавання в них ритуальної генези, запліднюючи змістом і щільністю ідейно-образного вираження естетично-нормативні позиції самозначного мистецтва.

Література

1. Библия. Киев: Святая Успенская Киево-Печерская Лавра, 2016. 1846 с.
2. Волкова Г. В. Ритуал у збереженні та трансляції культурних цінностей : дис. ... докт. філ. за спец. 034 – культурологія. НАКККІМ, Київ. 2021.
3. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / пер. с фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк; наук. ред. Т. Метельова. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
4. Жулинский Н. Николай Стороженко – художник-живописец. URL: <https://kolokray.com/f/nikolay-storozhenko.html> (дата звернення: 10.01.2023).
5. Канарский А. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры. Київ : Вид-во. Київ. ун-ту, 1982. 192 с.
6. Маркова О. Феномен спокутуваної жертвності в музиці і в музичній культурології /

Науково-дослідний інститут «Проблеми людини» Міністерство культури та мистецтв України. Київ, 1999. Т. 14. С. 529–534.

7. Хон Чен. Феномен тембра-амплуа баса в оперном пении XIX–XX веков : дис. ... канд. искусств. 17.00.03 – муз. искусство. Одеса, 2008. 163 с.

8. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Київ : Наукова думка, 1990.

9. Douglas M. Risk as a judicial mechanism. New Fetter Lane, London, 1994. 336 p.

10. Malinowski B. Scientific Theory of Culture and Other Essays. Chapel Hill: The Univ. of North Carolina Press, 1944. 372 p.

11. Tylor E. B. Primitive Culture: researches into development of mythology, philosophy, religion, art and custom. London: John Murray, Albemarle street, 1871. Vol. 2. 453 p.

References

1. Bibliya. (2016). Kiev: Holy Assumption Kiev-Pechersk Lavra, 1846 [in Ukrainian].

2. Volkova, G. V. (2021). Ritual in the preservation and transmission of cultural values: dis. ... dokt. fil. za spets. 034 – kul'turologiya. Kiiiv: NAKKKiM [in Ukrainian].

3. Dyurkgaim, E. (2002). Primitive forms of religious life: the totemic system in Australia / per. s fr. G. Filipchuk, Z. Borisyuk; nauch. red. T. Meteleva. Kyiv: Yunivers, 424 [in Ukrainian].

4. Zhulinskii, N. Nikolay Storozhenko – painter. Retrieved from: <https://kolokray.com/f/nikolay-storozhenko.html> [in Ukrainian].

5. Kanarskii, A. (1982). Dialectics of the aesthetic process. The genesis of sensual culture. Kyiv : Vyd-vo. Kyiv. un-tu, 192 [in Ukrainian].

6. Markova, E. (1999). The phenomenon of atoning sacrifice in music and musical cultural studies. Nauchno-issledovatel'skii institut «Problemy cheloveka» Ministerstvo kul'tury i iskusstv Ukrainy. Kyiv, 14, 529–534 [in Ukrainian].

7. Khon, Chen. (2008). The phenomenon of timbre and the role of the bass in opera singing of the 19th and 20th centuries: dis. ... kand. iskusstv. 17.00.03 muz. iskusstvo. Odesa, 163 [in Ukrainian].

8. Shevchenko, T. (1999). Complete collection of works: In 12 volumes. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

9. Douglas, M. (1994). Risk as a judicial mechanism. N'yu-Fetter-lein, London, 336 [in English].

10. Malinovskii, B. (1944). Scientific Theory of Culture and Other Essays. Chapel-Khill: Universitet. izdatel'stva North Carolina Press, 372 [in English].

11. Tailor, E. (1871). Primitive Culture: researches into development of mythology, philosophy, religion, art and custom. London: Dzhon Myurrei, ulitsa Albemarl, 2, 453 [in English].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2023
Отримано після доопрацювання 16.02.2023
Прийнято до друку 24.02.2023